

**Dragan Vukšić, *Žumberački uskoci – unijaćenje i odnarođivanje*,
Srpsko narodno vijeće, Zagreb 2015, 507.**

Sasvim je sigurno da do današnjih dana nije izišla opširnija i studioznija monografija o Žumberku od ove koja se nalazi pred nama, autora Dragana Vukšića, rođenog Žumberčanina iz Radatovića. O ovom planinskom kraju udaljenom od Zagreba svega pola sata vožnje vrlo malo zna šira javnost, a kako je to Vukšić pokazao, nažalost malo znaju i stručnjaci koji se bave poviješću i religijom ovih prostora. Vukšićev pristup temi je iznimno zanimljiv upravo zato što autor nema pretenziju da napiše znanstveni rad, nego jednu interesantnu, vrlo čitljivu studiju koja je razumljiva i široj publici. Ono što je posebno vrijedno jeste činjenica da je Vukšić sam Žumberčanin koji je sve kontroverze identitetskih pitanja osjetio na vlastitoj koži te da o Žumberku doznajemo na taj način iz prve ruke. Dakle, žanrovski, Vukšićeva knjiga je osobni i zavičajno-kolektivni memoar. U razgovorima koje sam vodio sa Žumberčanima na njihovom Žumberku rijetko se tko usudio reći ono što je Vukšić jasno, bez ikakvih sumnji i kočnica napisao. Rijetko, ostarjelo stanovništvo u selima koja su gotovo izumrla, a sva su u stadiju izumiranja, ne želi se baviti identitetskim pitanjima vezanima za nacionalnost i vjeroispovijest žumberačkih uskoka. U ime svih njih Vukšić je odlučio napisati ono što smatra istinom o Žumberku i Žumberčanima, odnosno ono što je zaključio na temelju tuđih i osobnih iskustava i do sada napisanih znanstvenih i stručnih radova o Žumberku. Vrijednost same knjige leži u činjenici da Vukšić nije samo proučavao povijest žumberačkih uskoka kroz brojnu literaturu koju nam vjerno prenosi uz svoje komentare, nego je pričajući o vlastitom životu i situacijama u kojima se našao tijekom svog života kao Žumberčanin prenio čitateljima svu zamršenost žumberačkog identiteta. I uistinu, pisanje o sebi i svojim nije nimalo lako, kako i sam autor kaže, ali slažem se u potpunosti s njim kada kaže da su se

u određenom trenutku kockice složile i da je jednostavno bilo vrijeme da se takva knjiga napiše. Vukšić, koji je čitav život razmišljao o identitetskim pitanjima naroda iz kojeg je potekao, imao je na taj čin potpuno pravo. Autor skromno kaže kako nije vješt na peru, ali upravo suprotno, njegova knjiga se čita poput nekog napetog romana u kojem do kraja ne znamo kakav će biti ishod.

Ono što Vukšić već u uvodu svoje knjige ističe jest da bi teško bilo naći »primer u istoriji da su se s manjom verskom i etničkom grupom toliko bavile i sporile se, ne samo carsko-kraljevske vlasti u Beču, Budimpešti i Zagrebu, nego i već vekovima podeljene, suprotstavljene i zavađene dve najveće hrišćanske crkve, Rimokatolička i Pravoslavna«. Vukšić tvrdi da je krajnji cilj austrijskih vlasti i Rimokatoličke crkve bio etničko odnarođivanje i pohrvaćivanje uskočkog žumberačkog stanovništva, što im je u krajnjoj liniji i uspjelo, budući da se danas na čitavom Žumberku broj pravoslavnih žitelja može izbrojiti na prste jedne ruke ili jedva malo više od toga. Teorije o tome da su Žumberčani stigli iz nekih južnih krajeva gdje su već bili (bili pounijaćeni), ili da su pak pristigli kao rimokatolici, Vukšić vrlo uspješno, s detaljnim obrazloženjima odbacuje, ističući nelogičnosti takvih teorija (u čemu bi onda uopće i bio denominacijski problem koji se vuče sve do danas, dakle pola milenija).

Istina je da Žumberak umire u etničkom i sociološkom pogledu. To da Žumberčani već stoljeće i pol napuštaju svoja ognjišta nije ništa novo. Tako je i sa ostalim pasivnim krajevima Hrvatske i Bosne. Identitetsko pitanje Žumberčana kao vjerskog, etničkog, jezičnog i nacionalnog supstrata dodatno je otežano iseljavanjima i njihovim utapanjima u drugim etnicima i srodnim kršćanskim denominacijama. I nazivanje Žumberčana Vlasima je nešto što Žumberčane, po vjeroispovijesti grkokatolike, „bode“, jer se oni tako ne osjećaju i doživljavaju to kao neku vrst uvrede, onako kako to doživljavaju i Vlaji iz Dalmatinske zagore ili Vlasi na Ćićariji. Pojam Vlah su mnogi zlonamjernici, često i znanstvenici i

ljudi iz znanstvenih krugova, upotrebljavali onako kako im je to odgovaralo doslovno šecući između etničkog pojma Vlah i statusnog značenja pojma Vlah. Vukšić to detaljno objašnjava u svojoj knjizi. Nadalje, istina je i to da se čak i u mnogim ozbiljnim publikacijama Žumberčane povezuje sa senjskim uskocima, a Žumberčani s njima nemaju ama baš ništa zajedničko osim činjenice da su i jedni i drugi uskoci. Vukšić ističe ono što je očito, a to su nekadašnje, sad već nestale crkve, imena i prezimena, običaji, pjesme i toponimi koji niti su vezani za Senj, niti za Pelješac, niti za sjevernu Albaniju, niti za neki drugi kraj odakle bi pojedini znanstvenici i crkvenodostojnici željeli da Žumberčani dolaze, nego ukazuju na njihovo pravoslavno podrijetlo. Živeći između Hrvata i Slovenaca, Žumberčani su stoljećima ostali na neki način posebni, a svoj su zasebni identitet uspjeli sačuvati ženeći se međusobno, kako lijepo opisuje Vukšić. Veze s onim Drugima su postale tješnje nakon Drugog svjetskog rata, kad su se Žumberčani više miješali s Hrvatima-kajkavcima i Slovencima. Uglavnom, odnosi sa Slovencima (Kranjcima, kako se nazivaju Slovenci u Dolenjskoj i Beloj Krajini, na Gorjancima i podno njih, u neke vrste slovenskom Žumberku) bili su jednostavniji, jer nije bilo intenzivnog, a kamoli nasilnog ataka na identitetne oznake Žumberčana niti negiranja njihovog zasebnog identiteta, prvenstveno zbog veće razlike u jeziku, koja je bila toliko očita ne samo u odnosu Žumberčana i Slovenaca nego i u odnosu Marindolaca i Slovenaca koji su već stotinama godina unutar slovenskog teritorija mada su po svemu drugome gotovo identični Žumberčanima, dok je odnos s Hrvatima-rimokatolicima koji su živjeli na Žumberku i u njegovoj okolini bio opterećen konstantnim naporom da se zasebni identitet žumberačkih uskoka na neki način negira, čak i da se Žumberčane-grkokatolike prikaže kao manje vrijedne. Možda je taj sukob između Žumberčana i Hrvata posebno snažno bio prisutan u zapadnom dijelu Žumberka, na području općine Radatovići.

Vukšić postavlja pitanje zašto iz radatovičkog kraja nije više od sto godina ponikao nijedan grkokatolički svećenik. Odgovor se očito krije u tome da radatovički Žumberčani nisu bili tvrdi grkokatolici, odnosno da su bili mnogo više svjesni svojeg pravoslavnog porijekla nego recimo grkokatolici u Sošicama, Stojdragi, Budinjaku, Pećnom ili Mrzlom Polju Žumberačkom, koji su bili u tješnjoj vezi s rimokatoličkim selima u okolici. Radatovički Žumberčani su tako i u Drugom svjetskom ratu bili uglavnom partizanski borci, odnosno bili opredijeljeni za Jugoslaviju, dok je istočni Žumberak, gdje su Hrvati rimokatolici činili većinsko stanovništvo, bio mnogo više orijentiran prema onoj drugoj strani.

Vukšića su zapravo još od djetinjstva zanimali identitetski problemi Žumberčana. U razgovorima s ocem i pojedincima iz sredine u kojoj je živio doznavao je, gotovo na kapaljku, informacije o tom identitetskom problemu kojeg je onda kao gordijski čvor pokušao razriješiti istraživanjem. Ono što sam primijetio i sam kroz svoja istraživanja koja sam provodio i na Žumberku, jest da Žumberčani o tome nerado govore, budući da im, većini, danas više i nije posve jasno što je prava istina. Žumberčani-grkokatolici su bili svjesni da ih „oni drugi“, dakle Hrvati i rimokatolici te Srbi i pravoslavni stoljećima ne podnose, da ih gaze i ponižavaju baš zbog toga što su to što jesu - ni jedno ni drugo, a istovremeno i jedno i drugo. Još u vrijeme Vukšićeva djetinjstva Žumberčani njegovog kraja i njegova porodica bili su svjesni toga da su nekada bili pravoslavci, a Vukšić je kao dijete toga postao svjestan kad je netko u njegovoj blizini izrekao rečenicu »Unijate, tužni brate – prodo vjeru u Pribiću za večeru«. Vukšić je postajao još svjesniji toga svojeg pravoslavnog, srpskog porijekla preko kosaca koji su dolazili iz zapadne Bosne u Žumberak, a po vjeroispovijesti su bili pravoslavci. Njihovi običaji, pjesme, prezimena i govor bili su svemu žumberačkom mnogo sličniji nego govor i običaji koje su imali obližnji Hrvati rimokatolici. Jednom prilikom, u razgovoru s Milovanom Bastašićem porijeklom iz sela Lipnica pokraj Vrbovca,

saznao sam kako su njegovi u 18. stoljeću došli u Lipnicu sa Žumberka. „Otišao sam u Žumberak“, kaže on, „i susreo prezimena koja imamo i mi kod nas, kao na primjer Ranilovići, Magovci. U zaseoku Đurići nedaleko Pećnog susreo sam Danu Bastašića koji mi je rekao da su se Bastašići rasuli po tadašnjoj Hrvatskoj u 18. stoljeću kad je jedan dio odande, iz Pećnog otišao u Križevce. Otišli su oni koji nisu htjeli primiti uniju, a oni koji su je primili, ti su ostali na Žumberku“. Zanimljivo je da mu je Dane tom prilikom rekao da su Bastašići doselili iz Senja, što pokazuje koliko je kod pojedinih Žumberčana već tada bila zamagljena svijest o tome iz kojih krajeva su potekli. Sličnu je priču ispričao i Vukšić u svojoj knjizi.

Inače, posebna priča je vjeroispovijest. Ona je trebala približiti Žumberčane rimokatolicima. Međutim, one koji su ostali svjesni svojega porijekla samo je udaljila jer su se osjećali prevarenima, odnosno prisiljenima da budu nešto što u biti nisu bili. Prevjeravanja na grkokatoličku vjeroispovijest bila su više-manje nasilna. Vukšić se s vjerom i pitanjem nacionalnosti susreo u školi. Jedno je uz drugo bilo vezano, a opet kao da nije bilo baš pretjerano važno da se baš sve. Tako bi jedan brat bio Srbin, drugi Hrvat, a oba su bili unijati... I kad sam mnogo godina poslije tog vremena Vukšićeva djetinjstva bio i sam u Radatovićima i iskreno pitao radatovićkog grkokatoličkog popa, inače Ukrajinca, da li u mjestu ima pravoslavaca on mi je odgovorio da pravoslavnih nema, ali da ima ljudi koji se izjašnjavaju kao Srbi i da su po vjeroispovijesti grkokatolici. A grkokatolici su se, s vremenom, sve više približavali rimokatolicima (naprosto, ta konfesijska inačica je i oformljena s tim ciljem), makar je i do danas ostala razlika u obredu. Neki kažu da je u grkokatolika sve pravoslavno osim pravoslavlja. U Vukšićevom djetinjstvu još su držali i do starog kalendara – sada je i to već nestalo. Danas je, kako se čini i kako Vukšić piše, Žumberčanima, koji su ionako u izumiranju, svega pomalo dosta, pa će »biti i Cigani samo da ih se ostavi na miru«. Sasvim je sigurno da je grkokatoličko svećenstvo, najblaže rečeno, njegovalo u narodu selektivno

kolektivno povijesno pamćenje, stvarajući od delikatnog i kompleksnog vjerskog i povijesnog konteksta shizofrenu raspolućenost i popriličnu kolektivnu frustraciju. Vukšić piše da žumberački uskoci u svom novom zavičaju otpočetak nisu bili dobrodošli, a doživljava ih se kao strano tijelo i danas. Vukšić je u pravu kad kaže da su se prilikom dolaska, prije pola milenija, oni čvrsto samoodređivali konfesijski i crkveno kao pripadnici srpskog pravoslavlja, a da su nacionalno bili osviješteni tek u istoj mjeri u kojoj su to bili i susjedi Hrvati, jer su jezične, običajne i vjerske razlike u ranom novovjekovlju tek počinjale kulturnim identitetima davati političku dimenziju.

Iako Hrvat-rimokatolik želi da Žumberčane prihvati kao dio hrvatskog korpusa, istovremeno on vidi na svakom koraku, i zna, da je žumberački uskok ipak i nešto drugo, u najmanju ruku barem da nije Hrvat i katolik kakav je on, ili barem da nije to „od starine“ (da ne kažem oduvijek), ili barem da je to na neki poseban način, način obilježen nekim specifičnim povijesnim iskustvom. I sam Žumberčan je, dakako, svega toga svjestan pa je društveni život tog kraja obilježen vjerskom i općenito kulturalnom tolerancijom kao „trpljenjem“ (kako se doslovno taj pojam i prevodi). Talozi višestoljetnih predrasuda, višestoljetni tvrdoglavi otpor asimilaciji i gotovo „alkemičarski“ asortiman institucionalnih, državno-vjerskih instrumenata za bezobzirno socijalno-političko eksperimentiranje (krajni sistem, vlaški status, unijatstvo, gotovo insularna geografska izoliranost), sve to nije moglo donijeti nikakvu sreću tom narodu. Zanimljivo je da je jedan mali dio Žumberka i Žumberčana, nekoliko sela metličkog kraja, rekao bih izbezumljenih od neizdrživo puno povijesti za tako malen kraj, izbezumljenih i od sličnosti i od razlika, i od svjetske politike i od lokalnih baraba – bio naprosto toliko izvan sebe da je, nekom vrstom dopuštenog optiranja nakon Drugog svjetskog rata, „amputirao“ same sebe od Žumberka i Žumberčana, odlučilo da pripadnu Sloveniji i postanu tako zasebni etnik, odvirak Žumberčana, Žumberčani „izvan sebe“, jer samo kao

takvi, i tim činom, oni su mislili da mogu sebe odrediti najbliže onome što osjećaju kao svoj identitet.

Žumberčan ima značenje koje je mnogo jače od recimo slavonskog ili podravskog regionalnog identiteta. Biti Žumberčan označava posebnost koja u svakom slučaju ima i religiozni i nacionalni aspekt, ali i snagu lokalnog pripadanja (nije uopće isto reći da si Žumberčan ili da si sa Žumberka – u toj razlici leži sva muka i možebitna ljepota „malih razlika“ kroz, ni manje ni više nego pola milenija). Činjenica jeste da potomaka žumberačkih uskoka ima sve manje, posebno u samom Žumberku, ali prema Vukšiću, „žumberačkog uskočkog identiteta, bića i duha“ mnogo je više. On smatra da će taj duh i identitet živjeti i kad u Žumberku više ne bude žumberačkih uskoka, Žumberčana, a upravo da bi njihovi potomci znali gdje i u kakvim sve povijesnim, političkim i kulturalnim komplikacijama leže njihovi korijeni, važna je ova Vukšićeva knjiga.

Filip Škiljan